جدیدیت، ما بعد جدیدیت او پښتو ادب

یوه علمي څېړنه

عارف تبسم

په پښتو ادب کښې د جدیدیت، مابعد جدیدیت او په ادبي اړه د دې د اغیز خانه لا نیمګړې ده، ولې چې زما په خیال د جدیدیت او ما بعد جدیدیت سنجونه په سنجیده توګه نۀ ده شوې. ما چې په دې اړه څومره لیکونه لوستي دي نو علاوه له یو څو حوالو هېڅ چرته هم د دې رجحاناتو اصل مې لاس ته نۀ دے راغلے. د مابعد جدیدیت په اړه خو په پښتو ادب کښې دا بحث د نشت برابر دے، کۀ چرې چا د جدیدیت خبره کړې ده نو هم ئې جدیدیت د نویتوب یا نوښت په معنٰي وړاندې کړے دے، د خیال نویتوب، د فکرونو نویتوب، د اسلوب او هېئت نویتوب ته ئې جدیدیت وئیلے دے او ځنې یارانو خو بیا د جدید دور د ایجادونو په شاعرۍ، افسانه یا ناول کښې ذکر جدیدیت بللے دے، چرې هم جدیدیت په بشپړه توګه نۀ دے سنجول شوے. د یو تحریک او د یو همه ګیر رجحان په توګه چرې هم په پښتو کښې د جدیدیت څېړنه زما تر سترګو نۀ ده تېره شوې او اوس خو بیا د مابعد جدیدیت خبرې کېږي، ځکه څۀ داسې سوالونه د سرې ذهن ته راځي چې هغه پوره ځوابونه لټوي. د مثال په توګه جدیدیت څۀ دے؟ آیا دا یو اځې څۀ ادبي تحریک یا رجحان دے او کۀ د دې څۀ ټولنیز او هر اړخیز اثرات هم شته؟ ما بعد جدیدیت بیا څۀ ته وائي؟ او دا د خپل تعریف، خصوصیاتو او اثراتو په اړه له جدیدیت څخه څۀ رنګه جدا دے؟ آیا په پښتو ادب کښې هم د جدیدیت او ما بعد جدیدیت څۀ اثرات شته؟ او آیا مونږ دې دواړو تحریکونو یا رجحاناتو ته څۀ اړه هم لرو او کۀ نۀ؟ دا هغه بنیادي سوالونه دي چې زما او زما رنګه لوستونکو ذهن ته راځي، ځکه خو کله کله یوه داسې پښتو ادبي فنپاره چې ورته جدید ووئیل شي، ذهنونو ته کنفیوژن اچوي، ولې چې د دې تحریکونو د پس منظر، ارتقائي عمل، مقاصدو او خصوصیاتو په اړه ناخبرتیا د دې له سنجولو څخه مونږ ژغوري. دا خبره خو تر نمر سپینه ده چې جدیدیت دے او کۀ مابعد جدیدیت، دا څۀ زمونږ ځائي تحریکونه نۀ دي، د دې ابتداء په غرب کښې شوې ده، بیا له نورو لارو تر مونږ را رسېدلي دي.

نو ځکه دلته غواړم چې اول د جدیدیت په اړه یو لنډ شان پس منظر د خپل محدود علم له لارې له تاسو سره شریک کړم، بیا د مابعد جدیدیت په اړه خپل بحث تر تاسو در ورسوم او په اخر کښې د

پښتو ادب په اړه دا دواړه تحریکونه په لنډ شان مبحث کړم.

جدیــــدیت: ابتداء، ارتقاء او اثرات- (له 1890 لسیزې بیا 1945 پورې)

د جدیدیت د ابتداء او تاریخ په اړه په مغربي مفکرینو کښې لا هم اختلاف موجود دے، څوک ئې د نولسمې پېړۍ له اخري کلونو څخه ابتداء ګڼي. څوک ئې د شلمې پېړۍ تحریک بولي او څوک خو بیا د دې تعلق د پنځلسمې پېړۍ له یورپي نشاة ثانیه سره تړي خو زیاتره قابل قبول دلیل دا دے چې د جدیدیت د تحریک ابتدا د نولسمې پېړۍ په اخرینو کلونو کښې وشوه او د دې اساس په دې نظریې ؤ چې اوس د فن، ادب او ټولنیز ژوند روایتي هیئتونه، (Forms) زیاته زاړۀ دي نو ځکه ضرورت د دې خبرې دے چې دا روایتي هیئتونه دي یوې خوا ته کړل شي او ثقافت دې له نوي سره ایجاد کړل شي. ګو په بله معنٰي د جدیدیت و شاته پراتۀ ټول روایات رد کړو او د یوۀ نوي ثقافت د جوړولو تابیا ئې وکړه ولې چې د دې نولسمې پېړۍ په دغه دور کښې دنیا له نوي صنعتي انقلاب سره مخامخ شوه، په بخار (براس د چلېدونکي انجن له کبله د رېل ګاډي او د کارخانو د مشینانو د چلولو کار پیل شو او له کارخانو سره سم د مصنوعاتو (شیانو) د جوړولو ابتداء وشوه چې مصرف ئې نۀ یوائې سرمایه دارانه نظام ته وده ورکړه بلکې د دې مصنوعاتو استعمال له ځان سره خپل قدرونه هم راوړۀ، ځکه په هغه وخت کښې داسې رجحانات رامخته شو چې هغې په فن، ادب، فلسفه او نورو علمي وسائلو هم اغیز واچولو. کۀ څۀ هم دې جدیدیت د انساني ژوند په هر اړخ خپل اثرات واچول خو دا په حېث د یو تحریک په علمي سطح زیات مبحث شو، ځکه خو له روایت څخه انحراف ته جدیدیت ووئیل شو، ولې چې انساني ژوند او د نوو ایجادونو په اړه له نوو حالاتو سره مخامخ شو.

په ادبي توګه تر جدیدیت وړاندې د رومانویت دور ؤ چې زور ئې په دغه خبره ؤ چې په فن کښې ذاتي تجربه اهمه ده او فطرت د یوې اهمې موضوع په توګه د فن معیار دے. له دې سره سره رومانویت د اظهار د انقلابي طرز او د فرد د ازادۍ خبره کوله او دا ټول د ادبي روایت برخه وه خو د جدیدیت د سائنسي پرمختګ او د هر ایجاد او سائنس نظریې تر شا د منطق او وجوهاتو پلټنه انسان په بنیادي توګه له فطرت (چې په روحاني توګه تر خدایه د رسېدو اظهار ؤ) څخه د لرې کولو موجب وګرځېدو، ولې چې په فطرت او د فطرت په مظهراتو کښې د یو ماورائي قوت احساس پټ ؤ چې په یوه نا یوه توګه ئې انسان له روحانیت سره تړلو، ځکه خو جدیدت د خپل سائنسي پرمختګ په اډانه له روایت څخه انکار وکړو، تر دې وړاندې د ډارون د ارتقاء نظریې وړومبے لا د فطرت او مذهب تعلق چېلنج کړے ؤ. ځکه خو جدیدیت ته د قبولیت سند ور په برخه شو. د جدیدیت تر ابتداء له مخه د **1870** په شا او خوا کښې دا سوچ موجود ؤ چې تاریخ او تهذیب په فطري توګه مترقي دے خو د جدیدیت له ابتداء سره دا نقطۀ نظر هم په زد کښې راغلو او په دې هم سوالونه را اوچت کړل شو. جدیدیت، مترقي تاریخ، ثقافت او روایتي او

سماجي هيئتونه د ترقۍ په لاره کښې خنډ وګڼلو، ځکه ئې په ليکوالو او دانشورانو زور واچولو چې هغوي دې روايت يوې خوا ته کړي او له دې دې ځان خلاص کړي، ولې چې په روايت کښې د روشن خيالۍ پيدا کولو هڅې عبث دي، يعنې جديديت د يوې داسې ترقۍ خبره مخ په وړاندې بوتله چې هغه نه يوائې د سائنس د ايجادونکو په شکل کښې د انسان مادي ژوند مخ په وړاندې بوځي، بلکې د ترقي دا تصور هر هغه علمي او ادبي موضوع وګرځي چې د انسان د ازادۍ او ټولنيز بدلون خبره کوي خو دا خبره لکه چې ما وړاندې ووئيل ځکه سمه ده چې انسان له فطرت، فطري مظهراتو او د دې تر شا له ماورائې قوت څخه لرې کړي،ولې چې د جديديت د مادي ترقۍ دپاره دا ضروري وه چې د انسان توجه دې د هغۀ د مادي ضرورتونو او د دې د پوره کولو دپاره د مصنوعاتو تر مصرف پورې محدوده وساتي. ځکه خو هغه وخت هم ځنې مفکرينو او دانشورانو دا خبره راپورته کړه چې د جديديت دا زياتيدونکې ترقي به خلق له تنهايۍ (Isolation) سره مخامخ کړي او خلق به له ټولنيزو معمولاتو او قدرونو څخه لرې کړي خو د دې دانشورانو دې نقطۀ نظر ته چا غوږونه نۀ نيول او د جديديت د ترقۍ تصور مخ په وړاندې روان ؤ، عن تر دې چې اول نړيوال جنګ نړۍ له نوي تباهۍ سره مخامخ کړۀ، بې شمېره انسانان د دې مادي ترقۍ او د دې جديد جنګ له کبله په حق ورسېدل خو بيا هم جديديت چرې ونۀ درېدو، د **1920** په لسيزه کښې د ګاډي، هوائي جهاز او ټيلي وژن د ايجادونو له کبله جديديت پسندو دا دعوې وکړه چې اوس به خلق نۀ يوائې له دې ايجادونو سره خپل عادتونه بدلوي بلکې خپل بنيادي، جمالياتي حس به هم بدلوي.

د جديديت تحريک د نړيوال جنګ د تباهيانو په يورپ کښې د معاشي بحران، د سوويت انقلاب او داسې له رجحان نه بې پروا مخ په وړاندې روان ؤ او د دې په نتيجه کښې ټولنيز علوم، فنون لطيفه، معاشيات او منډۍ په هر اړخ د جديديت ټينګ اثرات پرېوتل، په ادبي اړه د جديديت په خصوصياتو کښې دا لاندينۍ نکتې ډېرې اهمې دي.

1. له روايت څخه قطع تعلق يعنې چې څۀ وشو هغه وشو، زمونږ روايت اوس مونږ ته هغه څۀ نۀ شي راکولې چې هغه دې انساني ژوند، د اظهار قوت، تخيل او علم نور منور کړي، ځکه له داسې روايت څخه خپل تړون پرې کول او له جديديت سره تړل پکار دي.

2. د انسان او کائنات په اړه او دې ته د ګتې رسولو په اړه د نوي او تازه لارو لټون پکار دے، ولې چې هغه انسان ته يو خوشحاله ژوند ورکوي او په کائنات کښې د موجودو وسائلو د استحصال له لارې دا ګټه ممکنه کيدې شي.

3. په هيئت او سټائل کښې نوې تجربې پکار دي، ولې چې موجوده هيئت او سټائل د اظهار دپاره ناکافي دے يعنې په بله معنٰي د جديديت تر معنې او موضوع او ژبې، اسلوب او ټيکنيک ته زيات اهميت ورکړو.

4. د نامياتي (Organic) په ځائے د (Fragmentation) ضرورت دے، د رومانويت او د وکټورين دور نامياتي نظريې اوس بېکاره دي.

په دې څلورو اهمو خصوصياتو کښې يوې خوا ته انسان له خپلو رواياتو د رالرې کولو مقصديت ؤ نو بلې خوا ته انسان له روحاني ضرورتونو څخه هم را لرې کول پټ وو او له دې سره سره په ادبي اړه د هغه وخت د هيئت او ستائل د ناکافي ګڼلو تر شا د داسې هيئتونو او ستائل د معرفي کولو مقصديت ؤ چې هغه مجرد وي او په اسانه څوک پرې ونه پوهېږي ولې چې تر دې وړاندې په ادبي اړه زور په دې خبره ؤ چې ليکوال د ذاتي تجربې له لارې له فطرته سره خپل تړون بيان کړي او هغه يو انقلابي اظهار وکړي. د دې اظهار دپاره چې د نظم او نثر کوم هيئتونه خپل کړل شوي وو هغه د خپل ساده بيان او ستائل له کبله خپل مقصد په ډېره اسانه توګه لوستونکو ته رسولو او په هغه کښې لويه خاصه د فرد د ازادۍ وه. له دې پرته په جديديت کښې د فرد د ازادۍ خبره نه ځائېدله.

تاريخ هم مونږ ته دا راښيي چې د يورپي نشاة ثانيه چې څنګه په نړۍ کښې د نواباديانو جوړولو ته جواز ورکړو نو جديديت دې نوابادیت ته د ودې منطقي جواز هم ورکړو خو چې چرته د انسانانو د مهذب جوړولو منطق په نواباديا تو کښې د ځائي خلقو او قامونو د ازادۍ د مبارزې له وجې پيکه شو نو هلته د جديديت د ترقۍ په نوم نوابادیت ته له نوي سره دوام ورکړل شو، ځکه زۀ جديديت يواځې ادبي تحريک نۀ ګڼم بلکې دا يو تهذيبي، معاشي، سماجي او سياسي تحريک ؤ چې له مغرب نه را شروع شو او تر مونږ راورسېدو او نۀ يواځې ئې زمونږ په ادبي محرکاتو اثر واچولو بلکې په تهذيبي، معاشي، سماجي او په سياسي توګه ئې زمونږ رنګه د تش په نوم دريمې نړۍ خلق د نوابادیت له جابرانه او ظالمانه عمل سره مخامخ کړو او هم د دې جنون له کبله د نړۍ بې شمېره انسانان په دوېم نړېوال جنګ کښې له ژونده محروم او پاتې در په در شو.

مابعد جديديت: ابتداء، ارتقاء او اثرات (تر 1945 د لسيزې بيا تر اوسه)

د جديديت نه د مابعد جديديت ذکر د نن په علمي مېدان کښې ډېر کېږي کۀ څوک د ادب خبره کوي، کۀ د بل څۀ فن، د فلسفې ذکر وي او کۀ د څۀ نظريې، سياسي مکالمه وي او کۀ معاشي ډسکورس، کۀ د علم عمرانيات خبره وي او کۀ د بشريات، مابعد جديديت د يوه بنيادي موضوع په اړه تر بحث لاندې راځي. د جديديت رنګه د مابعد جديديت د ابتداء په اړه هم اختلاف موجود دے، ځينې مفکرين د دوېم نړېوال جنګ نه پس زمانه د مابعد جديديت ابتداء ګڼي او ځينې بيا د 1940 د لسيزې شا او خوا ئې ابتداء ګڼي لکه څنګه چې د مابعد جديديت له اصطلاح څخه څرګندېږي چې دا د جديديت وروستو دور دے، په دې اصطلاح کښې د "جديديت" توري له ګډون څخه ځينې خلق دا هم معنٰي اخلي چې مابعد جديديت د جديديت تسلسل دے خو اکثره مفکرين له دې سره اختلاف لري او وائي چې "جديديت" له ما بعد جديديت څخه بالکل يو جدا دور دے. په دې نکته کښې هم اختلاف موجود دے چې "مابعد جديديت" جديديت يو مخ رد کوي خو ځينې مفکرين د دې خبرې منلو ته تيار

نهٔ دي، هم دغه رنګه د مابعد جديديت د ابتداء، تعريف او حيثيت په اړه دومره اختلافات مونږ ته دا رابښيي چې دا څومره اختلافي موضوع ده خو دا موضوع چې څومره اختلافي ده هم دومره زياته تر بحث لاندې راځي، ځکه د دې څهٔ جامع تعريف ممکن نهٔ دے خو شايد مونږ ته د ليوتار دا خبره معنې ولري چې مابعد جديديت يو حالت دے يو داسې حالت چې په هغه کښې تر ټولو غټ بدلون د علم (Knowledge) په نوعيت کښې راغلے دے، د ګوپي چندنارنګ په قول په دې اړه ليوتار د مابعد جديديت دا لانديني خصوصيات په خاصه توګه رامخته کوي.

(1) له تېرو پنځوسو شپېتو کلونو راهسې په سائنس او ټيکنالوجۍ کښې د ژبې د نظريو ډېر لوئے اثر پروت دے، ولې چې کمپيوټر د برقياتي ذهن دپاره ژبه جوړول، په دې ژبه کښې معلومات را غونډول او لټول د مختلفو کارونو دپاره ځان ځانله پروګرامونه جوړول او د دې صنعتي پېداوار مشيني ژبه او مشيني ژباړه، د معلوماتو ذخيره او په نورو داسې کارونو کښې د ژبې کردار مرکزي دے.

(2) په الېکټرانک ټيکنالوجۍ کښې چې کومه لويه تبديلي راغلې ده، د هغې نه پس اوس علم په خپله د ځان خپل جواز نهٔ دے، بلکې علم په مکمله توګه د کمرشل قوتونو په لاس کښې دے، علم اوس د شخصيت حصه نهٔ بلکې د منډۍ مال دے چې څهٔ رنګه خرڅېدے او اخستل کېدے شي.

(3) چې څنګه څنګه نړۍ په مابعد جديديت دور کښې داخلېږي نو د علم هغه برخه چې د کمپيوټر او الېکټرانک ټيکنالوجۍ نه نهٔ هضم کېږي هغه به ورکېږي او د ماضي برخه به جوړېږي. اول به خلقو علم د دې دپاره لټولو چې خپل ذهن او شخصيت پرې ښائسته کړي اوس به علم يواځې د دې دپاره پېدا کېږي چې د منډۍ د معيشت په دور کښې له دې څخه ګټه پورته کړل شي او يا د طاقت د هتيار په توګه په کار راوستل شي.

د دوېم نړېوال جنګ وروستو دنيا په يوه نوي دور کښې داخله شوه، په يوه داسې دور کښې چې هغه د "ايټم بم" په سايه کښې پرمخ تلله او بلې خوا ته ئې د برقياتي (الېکټرانک ټيکنالوجې پرمختګ او بيا د کمپيوټر ايجاد کهٔ يوې خوا ته د انټرنېټ له لارې سره رانژدې کول پېل کړهٔ نو دربمې خوا ته ئې د کوچنيو قامونو د وسائلو د استحصال عمل هم تېز کړو. د دنيا معيشت د يو څو کثيرالقومي کمپنيانو ترلاس لاندې راغلو، نوي نظريې رامنځ ته شوې، په سياسي، سماجي، معاشي، مذهبي او ثقافتي سطح هر ځائے دومره په تېزۍ سره بدلون راتلو چې د انسانانو ذهن لا نهٔ پسې رسېدو، په دې ټولو حالاتو کښې ئې يوې خوا ته د ترقۍ عمل تېز کړو نو بلې خوا ته ئې خلق د ذات له يو شديد بحران سره مخامخ کړل، ټولې فلسفې، ټولې نظريې او ټولې علمي مباحثې د مابعد جديديت رد شروع کړو خو دا ټولې مکالمې لا تر اوسه په پوره پوره نتيجه نهٔ دي رسېدلي چې د مابعد جديديت يو جامع تعريف وکړي، "ګوپي چندنارنګ" مابعد يوه ذهني

رویه بولي او تخلیقي ازادۍ، ثقافتي تشخص د معاني له فرسوده تعریفونو څخه د ازادۍ کوشش ئې ګڼي او دا وائي چې: "مابعد جدیدیت په هر قسم اټل حقیقت له نوي سره د غور کولو او په دې د سوالونو د راپورته کولو کوشش دے".

ګوپي چند نارنګ وائي چې: "د مابعد جدیدیت له لوري متن د حقیقت عکس نۀ دے بلکې د حقیقت د تخلیق کوشش دے، دا حوالې مونږ ته دا راښیي چې مابعد جدیدیت د هم دې دور له دوو لویو ادبي نظریو "ساختیات او پس ساختیات" سره تړون لري او ځینې مفکرین خو پس ساختیات او مابعد جدیدیت یو ګڼي.

کۀ څۀ هم په ادبي اړه مابعد جدیدیت د تخلیق د ازادۍ او متنوع کېدو خبره کوي او د کلیت پسندۍ په ځائے د عدم مرکزیت خبره کوي خو له دې څخه انکار نۀ شي کېدے چې په نړیواله سطح د مابعد جدیدیت دور یو داسې دور دے چرته چې د سائبر سپېس له لارې ثقافتونه، معیشتونه او هېوادونه کنټرول کېږي، په دې دور کښې په زرګونو میله لرې ناست یو انسان د ماؤس په یوه کلیک د بل هېواد روغ معیشت له تباهۍ سره مخامخ کولے شي، هم دغسې د دې دور د الیکټرانک میډیا له لارې د زرګونو میله لرې ثقافتي ننداري د ځائي ثقافتونو شکلونه بدلوي نو دا خبره بې ځایه ښکاري چې په مابعد جدیدیت کښې د ځائي (مقامي) ثقافت او تهذیب خبره ده بلکې دا مابعد جدیدیت خو په دې خبره ټینګار کوي چې هره زمانه د خپل وخت ثقافتي صداقتونه په خپله جوړوي، ځکه څۀ یو صداقت، یو حقیقت د هرې زمانې او هر وخت دپاره مناسب نۀ شي کېدے، د وهاب اشرفي په خیال هم دغه د عقیدو تر میان د اختلاف وجه هم ده.

مابعد جدیدیت په دې خبره پوخ یقین لري چې حقیقت او صداقت جوړ او تیار نۀ دي بلکې پېدا کېږي. له مابعد جدیدیت سره د مذهبي دانشورانو او صوفیانو بنیادي اختلاف هم په دې نکته دے چې مابعد جدیدیت هېڅ یو موجود حقیقت نۀ مني بلکې وائي چې حقیقت جوړېږي او هره زمانه خپل حقیقت په خپله جوړوي. د مذهبي دانشورانو او صوفیانو په خیال د مابعد جدیدیت دا رویه د الله تعالي له ذات، چې یو اټل حقیقت دے انکار دے هم دغسې رویه جدیدیت له مذهب سره ساتلې وه.

کۀ د جدیدیت په دور کښې د مصنوعاتو په پېداوار زورؤ نو په مابعد جدیدیت دور کښې د دې مصنوعاتو دپاره د نوي نوي منډیانو په پېدا کولو ټینګار دے، ځکه خو په دې دور کښې یواځې هغه څیز مهم دے چې خرڅېدے او په بیه اخستل کېدے شي، په دې کمرشل دور کښې ادب، فن، انساني جذبات او علم هم خرڅول او اخستل کېږي بلکې اوس خو د کمپیوټر له لارې د علم جوړول او بیا د مادي ګټې دپاره پکارول یوه ډېره عامه خبره ده. ځکه دا مابعد جدیدیت دور هم د جدیدیت په رنګه د دې کائنات تر ټولو اهم عنصر یعنې انسان هم د مصنوعاتو په توګه پکار راولي.

(بله برخه په راروانه ګڼه کښې)